

دانشگاه علامه طباطبائی
دانشکده حقوق و علوم سیاسی

موضوع پایان نامه

**«سیاست خارجی روسیه و ترکیه در قبال مناقشه قره‌باغ
از سال ۱۹۹۱ تا ۲۰۰۸»**

استاد راهنما:

دکتر اصغر جعفری ولدانی

استاد مشاور:

دکتر سید جلال دهقانی فیروز آبادی

نگارش:

عیوض بیات

پایان نامه جهت دریافت درجه کارشناسی ارشد مطالعات منطقه‌ای

سال تحصیلی: ۸۹-۱۳۸۸

تقدیم به:

چنگیز مصطفی‌یف:

در ۲۹ آگوست ۱۹۶۰ چشم به جهان گشود،

در سال ۱۹۹۱ به عنوان گزارشگر و

فیلمبردار عازم مناطق جنگی قره‌باغ گردید،

و در ۱۹ ژوئن ۱۹۹۲

در روستای «ناخچیوانک» آغ‌دام،

در حال فیلمبرداری از جبهه‌های جنگ،

مورد اصابت ترکش قرار گرفت و

به جمع شهیدان پیوست.

روحش شاد و یادش گرامی

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	پیشگفتار
	فصل اول: کلیات تحقیق
۳	بیان مسئله
۵	ادبیات و پیشینه تحقیق
۷	اهمیت و اهداف تحقیق
۷	سوال تحقیق
۷	فرضیه تحقیق
۸	تعریف مفاهیم
۹	سازماندهی تحقیق
	فصل دوم: چارچوب نظری تحقیق
۱۱	نئورنالیسم
۱۲	مفروضات نئورنالیسم
۱۷	نئورنالیسم و مناقشه قرهباغ
	فصل سوم: نگاهی کلی به قرهباغ
۲۳	اهمیت ژئوپلیتیکی قفقاز جنوبی
۲۴	موقعیت جغرافیایی قرهباغ
۲۹	تقسیمات اداری قرهباغ
۳۱	فرهنگ در قرهباغ
۳۶	جمعیت منطقه قرهباغ
۴۳	ریشه قرهباغ شناسی ارامنه قرهباغ
	فصل چهارم: نگاهی گذرا به تاریخ قرهباغ
۴۶	مقدمه
۴۷	قرهباغ در دوران پیش از اسلام

۵۱ تاریخ قره‌باغ: از اسلام تا شروع حملات روسیه تزاری
۵۶ قفقاز: از تجزیه تا ۱۹۰۵
۵۹ درگیری‌های ارمنی - مسلمان بین سال‌های ۱۹۰۵ و ۱۹۲۰
۷۳ فاجعه جیلولوق و نقش آرامنه
۷۶ خودمختاری قره‌باغ
۸۰ قره‌باغ: از خودمختاری تا اشغال

فصل پنجم: جنگ، صلح، مذاکره

۹۳ تلاشها برای جلوگیری از تشدید درگیری
۹۵ آغاز جنگ در قره‌باغ و وقوع فاجعه خوجالی
۹۸ ادامه جنگ در اراضی خارج از قره‌باغ
۱۰۶ به روی کار آمدن حیدر علی‌اف در آذربایجان
۱۱۰ آغاز گفتگوهای آتش‌بس و برقراری صلح
۱۱۰ خسارات ناشی از جنگ
۱۱۳ تلاش‌ها برای حل مناقشه قره‌باغ؛ از برقراری آتش‌بس تا پایان نوامبر ۲۰۰۹

فصل ششم: طرح‌های ارائه شده برای حل مناقشه قره‌باغ و علل تطویل آن

۱۴۱ بررسی طرح‌های ارائه شده برای حل و فص مناقشه
۱۴۱ تلاش‌های گروه مینسک برای برقراری آتش‌بس
۱۴۳ طرح‌های گروه مینسک برای حل مناقشه
۱۴۳ طرح یک مرحله‌ای
۱۴۴ طرح دو مرحله‌ای
۱۴۵ طرح دولت عمومی
۱۴۷ طرح‌های دیگر ارائه شده
۱۴۸ طرح گوبل یا مبادله ارضی
۱۴۹ طرح اعطای خودمختاری عالی
۱۴۹ طرح دولت مشترک‌المنافع
۱۵۰ مدل قبرس
۱۵۱ مدل چچن
۱۵۳ زمینه‌های ایجاد منازعه و علل تطویل آن

۱۵۳	الف) موقعیت ژئوپلیتیک قره‌باغ
۱۵۴	ب) ذهنیت منفی تاریخی ارامنه و آذربایجانی‌ها نسبت به یکدیگر
۱۵۶	ج) رویکردهای منطقه‌ای متضاد ارمنستان و آذربایجان
۱۵۸	د) تضادهای فرهنگی و قومی
۱۵۹	هـ) وجود اندیشه‌های افراطی در بین ارامنه
۱۶۴	و) تعارض اصول حقوق بین‌المللی در مناقشه
۱۶۵	ی) نقش قدرت‌های منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای

فصل هفتم: سیاست خارجی روسیه در مناقشه قره‌باغ

۱۶۶	مقدمه
۱۶۸	نقش روسیه تزاری در شکل‌گیری مناقشه
۱۷۸	نقش شوروی در شکل‌گیری و گسترش مناقشه قره‌باغ
۱۷۹	لنین و نقش وی در خودمختاری قره‌باغ
۱۸۱	سیاست‌های استالین نسبت به قومیت‌ها و روند ادامه اختلاف‌ها
۱۸۳	قره‌باغ پس از استالین
۱۸۷	شعله‌ور شدن آتش جنگ در اثر سیاست گورباچف
۱۹۶	سیاست خارجی روسیه فدرال در قفقاز جنوبی
۲۰۷	سیاست خارجی روسیه در مناقشه قره‌باغ
۲۱۰	روابط روسیه با کشورهای طرف درگیر
۲۱۰	روابط روسیه و ارمنستان
۲۱۰	الف) روابط نظامی-امنیتی
۲۱۷	ب) روابط اقتصادی-سیاسی
۲۱۹	روابط روسیه و آذربایجان
۲۲۰	الف) روابط نظامی-امنیتی
۲۲۳	ب) روابط اقتصادی-سیاسی

فصل هشتم: سیاست خارجی ترکیه در مناقشه قره‌باغ

۲۲۹	مقدمه
۲۳۱	ترکیه در قفقاز: در دوره عثمانی تا فروپاشی شوروی
۲۳۸	سیاست خارجی ترکیه در منطقه قفقاز جنوبی

۲۴۲	نگاهی تیتروار به اهداف ترکیه در منطقه
۲۴۴	نقش ترکیه در مناقشه قره‌باغ و حل و فصل آن
۲۴۷	روابط ترکیه با کشورهای طرف درگیر
۲۴۷	روابط ترکیه و آذربایجان
۲۴۹	الف) روابط اقتصادی-سیاسی
۲۵۶	ب) روابط نظامی-امنیتی
۲۵۹	روابط ترکیه و ارمنستان
۲۶۳	مسئله بازگشایی مرزها
۲۶۵	امضای نقشه راه در سوئیس
۲۶۸	ادامه گفتگوها و امضای پروتکل بین طرفین
۲۷۴	نتیجه‌گیری

فهرست منابع

۲۷۸	کتاب
۲۸۰	نشریات
۲۸۳	اینترنت
۲۸۶	منابع لاتین

پیوستها

۲۸۸	پیوست یک: قطعنامه‌های سازمان ملل متحد در مورد مناقشه قره‌باغ
۲۹۷	پیوست دو: نقشه‌های منطقه مورد بررسی

پیشگفتار

متون معاصر علوم سیاسی و روابط بین‌الملل بعد از جنگ جهانی دوم، اهتمام خاصی در مورد بررسی علل مناقشات بین‌المللی و رفتار دولت‌های ملی در عرصه مناسبات جهانی به عمل آورده است. رفتار غیرمتعارف و تنازعی دولت‌های ملی در عرصه سیاست بین‌الملل و روابط بین‌الملل بدون شک نتیجه و معلول یک سلسله علت‌های مبهم و غامض است که ریشه‌یابی و بحث در اطراف آنها در واقع پرداختن به تمام رشته‌های علوم انسانی است. رفتار دولت‌ها ممکن است ناشی از خصوصیات نظام بین‌الملل باشد و یا منشاء در ویژگی‌های نظام‌های سیاسی-اجتماعی مجرد کشورها داشته باشد و یا به خصلت‌های رهبری رهبران و زمامداران آنها مربوط شود. یافتن پاسخ این مسئله که شرط یا شرایط لازم و کافی برای تبیین این امر که چگونه و تحت چه شرایطی رفتار تنازعی یا مناقشه داخلی به رفتار تنازعی در عرصه بین‌الملل منجر می‌گردد یا چگونه متغیرهای بین‌المللی و منطقه‌ای زمینه‌های تداوم کشمکش و مناقشه را فراهم می‌آورند، موضوعی است که سالیان متمادی ذهن تحلیل‌گران علوم سیاسی و روابط بین‌الملل را به خود معطوف کرده است.

علی‌رغم اینکه با فروپاشی شوروی و شکل‌گیری کشورهای جدید در منطقه آسیای مرکزی و قفقاز، ساختار حاکم بر نظام بین‌الملل دگرگون گردید و تحول نظام بین‌الملل این تصور را ایجاد نمود که منازعات و بی‌ثباتی‌های موجود در نظام بین‌الملل جای خود را به ثبات جهانی و همکاری‌های بین‌المللی خواهند داد، اما واقعیت‌های عینی بیانگر حقیقت تلخ شکل‌گیری منازعات جدید در عرصه روابط بین‌الملل است. در واقع، با فروپاشی شوروی شاهد شکل‌گیری دو پدیده ناهمگون و متعارض در سیاست بین‌الملل هستیم. از یک سو اختلافات و منازعات محلی و منطقه‌ای منتج از جنگ سرد خاتمه یافته و یا در مسیر حل شدن قرار گرفته‌اند، اما از سوی دیگر، شاهد اوج‌گیری و نضج قومیت‌گرایی و خرده ناسیونالیسم در قسمت‌های عمده‌ای از جهان، خصوصاً در بلوک شرق سابق هستیم که عمده پی‌آمد آن شکل‌گیری منازعات و مناقشات جدیدی است که ساختار در حال شکل‌گیری نظام بین‌الملل بعد از جنگ سرد را به چالش می‌کشد.

می‌توان گفت یکی از پدیده‌های پایدار در مناسبات بین‌الملل و بین‌الدول پس از جنگ جهانی دوم، بروز، تداوم و اغلب لاینحل ماندن اختلافات میان کشورهای در حال توسعه بوده است. در قبال ریشه‌ها، علل و چگونگی پایان اختلاف‌های موجود در جامعه جهانی، بررسی‌های فراوانی انجام گرفته است اما به این مسئله که بعد از آغاز، یک

اختلاف چه مرحله‌ای را طی می‌کند، چه فراز و نشیب‌هایی می‌گذراند و از لحاظ کیفی چه شکلی به خود می‌گیرد، کمتر توجه شده است. آنچه در خصوص اختلاف‌های منطقه‌ای کنونی چشمگیر است، مدت زمان طولانی آنهاست. در دوران تکامل هر یک از این اختلافات، شکل اولیه آنها تغییر کرده و تعداد واحدهای سیاسی که به گونه‌ای از اختتام یا لاینحل ماندن اختلاف بهره می‌برند، افزایش یافته و در نهایت ساختار ائتلاف به مراتب پیچیده‌تر می‌گردد. مناقشه بین جمهوری‌های آذربایجان و ارمنستان در منطقه قره‌باغ کوهستانی یکی از منازعات و مناقشات منطقه‌ای است که تطویل یافته و هنوز هم، زمان و چگونگی حل نهایی آن قابل پیش‌بینی نیست. بررسی روند شکل‌گیری و سیاست خارجی روسیه و ترکیه در قبال این مناقشه، به عنوان نیروهای تاثیرگذار در این اختلاف، هدف این رساله می‌باشد.

پردازش به نقش بازیگران منطقه‌ای در بحران قره‌باغ و تعاملات موجود در بین بازیگران درونی و بیرونی، شکل‌گیری رقابت‌ها و ائتلاف‌های جدید در میان بازیگران و سیال بودن این جهت‌گیری‌ها، تاثیر این نوع صفت‌بندی‌ها بر فرایند کشمکش و تعقیب منافع و اهداف متعارض و ناهمگون از سوی بازیگران ذی‌نفع و ذی‌نقش و اثرات این منافع متعارض بر روند دستیابی به تفاهم برای حل بحران قره‌باغ، اهم محورهای تجزیه و تحلیل این تحقیق را تشکیل می‌دهند. امید است این تحقیق، جستاری برای آغاز مباحث غنی‌تر و مقدمه‌ای برای تحلیل دقیق‌تر سیاستگذاری کشورهای ذی‌نفع در فرآیند تداوم بحران قره‌باغ و پی‌آمدهای آن بر امنیت منطقه‌ای باشد.

فصل اول:

کلیات تحقیق

بیان مسئله و تشریح ابعاد و حدود مسئله

قره‌باغ منطقه‌ای تاریخی در قفقاز جنوبی، در غرب جمهوری آذربایجان و همسایگی شمال غرب ایران است که از دو بخش جلگه‌ای و کوهستانی تشکیل یافته است. بخش جلگه‌ای آن را قره‌باغ سفلی یا قره‌باغ تاریخی می‌نامند و بخش کوهستانی آن را قره‌باغ علیا یا قره‌باغ کوهستانی می‌خوانند. در مورد ترکیب جمعیتی قره‌باغ اختلافات زیادی وجود دارد ولی بیشتر پژوهشگران و نویسندگان، با توجه به منابع در دسترس، تا اواسط حکومت شوروی اکثریت را در این منطقه با آذربایجانی‌ها می‌دانند. علت اصلی مناقشه را نیز می‌توان از جنبه قومی-مذهبی مشاهده و بررسی کرد. برای بررسی این مناقشه باید به ریشه‌ها و علل به وجود آورنده آن پرداخت. ریشه این مناقشه را باید از زمان استیلای روسیه تزاری بر منطقه قفقاز و بخصوص از سال‌های ۱۹۱۷ و تاسیس جمهوری‌های آذربایجان و ارمنستان بررسی کرد. در هنگام تشکیل اولین جمهوری‌های مستقل در این دو کشور، از همان موقع اختلافات بر سر منطقه قره‌باغ کوهستانی که در آن آذربایجانی‌ها و ارمنی‌ها در کنار یکدیگر زندگی می‌کردند آغاز گردید. پس از انحلال این جمهوری‌ها و پیوستن آنها به شوروی، تا سال ۱۹۳۰ نیز اختلافات همچنان وجود داشت. ولی با سیاست‌های شوروی، در ظاهر به این اختلافات پایان داده شد.

در دوره شوروی نیز با دخالت حکومت در ترکیب جمعیتی جمهوری‌ها، پایه‌ها و ریشه‌های جدید اختلافات کاشته شد و این حکومت در مرزهای جمعیتی، تغییراتی را به وجود آورد که باعث گردید در همه جمهوری‌ها، اقلیت‌هایی از جمهوری‌های دیگر وجود داشته باشد تا در مواقع لازم از آنها به عنوان اهرم فشار استفاده کند. در زمان تضعیف و فروپاشی شوروی، این دخالت‌ها به صورت درگیری بین اقوام در جمهوری‌های مختلف، خود را نشان داد و با گذشت زمان و دخالت‌های روسیه شدیدتر شد. مناقشه قره‌باغ به طور غیر رسمی از سال ۱۹۸۷ و درخواست ارمنستان برای واگذاری قره‌باغ به آن کشور آغاز گردید. به دنبال آن آذربایجانی‌های ساکن ارمنستان به طور دسته جمعی اخراج شدند و در ۲۵ فوریه ۱۹۸۸ با درخواست نمایندگان ارمنی شورای منطقه قره‌باغ از شوراهای عالی شوروی، آذربایجان و ارمنستان برای انتقال منطقه خودمختار قره‌باغ به ارمنستان، منازعه به طور رسمی ظاهر شد. منازعه‌ای که وقوع آن از اوایل قرن به اواخر آن منتقل شده بود.

با گذشت زمان و با تضعیف شدن پایه‌های شوروی، اختلافات بیشتر و شرایط سخت‌تر شد تا اینکه در ۲ سپتامبر ۱۹۹۱، آرامنه قره‌باغ پس از حمله به شهرها و روستاهای اطراف، تاسیس جمهوری قره‌باغ کوهستانی را در اراضی

قره‌باغ آذربایجان اعلام کرد و سپس با استفاده از ادوات جنگی باقی مانده از دوران شوروی در منطقه و حمایت لشکر ۳۶۶ پیاده نظام روسیه، جنگ به طور رسمی از جانب ارمنستان و ارامنه قره‌باغ آغاز شد و با اشغال ۲۰ درصد از خاک جمهوری آذربایجان و با خسارت‌ها و تلفات فراوان در ۹ مه ۱۹۹۴ و با تلاش‌های گروه مینسک سازمان امنیت و همکاری اروپا و میانجی‌گری روسیه، طرح آتش‌بس موقت به طرفین جنگ ابلاغ و از ۱۲ مه همان سال آتش‌بس به اجرا درآمد.

پس از اعلان آتش‌بس در جبهه‌های جنگ، این مناقشه به صورت کامل و رسمی حل نشده باقی مانده است و تا به امروز، تلاش‌ها و طرح‌های زیادی برای حل آن ارائه شده که به خاطر عدم پذیرش طرفین و یا دخالت‌های قدرت‌های منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای، مورد قبول واقع نشده است. در این مرحله از مناقشه، نقش قدرت‌های منطقه‌ای تاثیر مهمی در حل این مسئله دارد که در این پایان‌نامه به آن خواهیم پرداخت. روسیه به عنوان شریک تجاری ارمنستان و تامین کننده تسلیحات نظامی و استراتژیکی آن کشور، بیشترین نفوذ را در این جمهوری دارد. به دلیل اختلافات روسیه با گرجستان، ترکیه و آذربایجان و نزدیکی این کشورها به غرب، روسیه با استفاده از اهرم‌های فشار خود همانند درگیری‌های قومی در این کشورها، به آنها فشار می‌آورد و از سوی دیگر ارتباط تنگاتنگی با ارمنستان و ایران دارد و ارمنستان نیز به خاطر بسته بودن مرزهایش از طرف ترکیه و آذربایجان و نداشتن مرز مشترک با روسیه، برای حل این مشکل ارتباطی و مسائل اقتصادی - سیاسی، بیشترین ارتباط و داد و ستد را با ایران و روسیه در منطقه و فرانسه در اروپا دارد و به همین دلیل منافع آنها را نیز در حل مناقشه در نظر می‌گیرد.

از سوی دیگر آذربایجان به خاطر موقعیت ژئوپولیتیکی‌اش در منطقه و داشتن منابع نفت و گاز، از وضعیت اقتصادی بهتری نسبت به ارمنستان برخوردار است. این کشور از طریق فروش نفت و گاز به اروپا، ارتباطات و تبادلات اقتصادی‌اش با ترکیه، گرجستان و کشورهای آسیای میانه در وضعیت مطلوب رشد اقتصادی قرار دارد. ترکیه نیز با توجه به اهدافش در آسیای مرکزی و قفقاز و نفوذش در بین کشورهای ترک زبان، و با توجه به اختلافات تاریخی‌اش با ارمنستان و منافع و مصالح‌اش در مناقشه قره‌باغ، به عنوان حامی آذربایجان وارد عمل شد و از آغاز درگیری‌ها در منطقه، نسبت به آن اظهار نگرانی شدیدی کرد. به دنبال شدت گرفتن درگیری‌ها در جبهه‌های جنگ، ترکیه برای جلوگیری از حمله ارمنستان به نخجوان، نیروهای خود را در مرز منطقه خودمختار آذربایجان مستقر نمود تا هم از این استان حفاظت کند و هم تهدیدی بر علیه ارمنستان داشته باشد تا جنگ را متوقف کند. همچنین ترکیه از سال ۱۹۹۳ تا کنون مرز خود با ارمنستان را به صورت بسته نگه داشته است و به صورت غیر

مستقیم ارمنستان را در تحریم اقتصادی و سیاسی قرار داده است. پس از امضای آتس بس نیز ترکیه در جلسات گروه مینسک و اظهار نظرهای مقامات دولتی، همواره از تمامیت ارضی آذربایجان و خروج نیروهای اشغالگر از آن کشور حمایت کرده است. با توجه به اینکه در چند ماه اخیر دیدارهای مکرر مقامات ترکیه، ارمنستان، روسیه و آذربایجان و تلاش برای حل مسائل منطقه بیستر شده است، یخ‌های چندین ساله بین کشورهای مذکور در حال آب شدن هستند و احتمال حل این مناقشه و مسائل دیگر بین کشورها نزدیک است. در پایان اینگونه به نظر می‌رسد که بدون اراده و خواست قدرت‌های منطقه‌ای، این مناقشه لاینحل باقی بماند.

ادبیات و پیشینه تحقیق

در رابطه با مناقشه قره‌باغ، علل و عوامل شکل‌گیری آن تحقیقات مختلفی انجام شده، کتاب‌ها و مقالات متعددی به رشته تحریر درآمده است که هر کدام از این نوشته‌ها به موضوع خاص و یا با دیدگاه خاصی نوشته شده‌اند. البته همه نوشته‌ها دارای بار علمی و بی‌طرفی نیستند. در مقابل این جریان، افرادی مانند صمد سرداری‌نیا، پرویز زارع شاهرسی، محمد حافظ‌زاده و برخی دیگر از نویسندگان به صورت بی‌طرفانه موضوع را بررسی کرده‌اند. با توجه به منابع گوناگون، در بررسی ادبیات تحقیق، آنها را به سه بخش نشریات، کتاب‌ها و پایان‌نامه‌ها تقسیم می‌کنیم.

در بخش نشریات، بیشترین مقاله ارائه شده در این موضوع، مربوط به فصلنامه مطالعات آسیای مرکزی و قفقاز می‌باشد که افراد مختلفی از زوایای گوناگون به این مسئله نگریسته‌اند. بهرام امیراحمدیان، بهرام امیراحمدی، رضا نظرآهاری، عالیه ارفعی و ... از جمله این افرادند. برای نمونه بهرام امیراحمدیان در مقاله‌ای با عنوان روند تحولات بحران قره‌باغ در سال ۱۳۷۸، به بررسی تحولات این بحران پرداخته است. همچنین بهرام امیراحمدی در مقاله‌ای در سال ۱۳۷۳ این مناقشه و ریشه‌های آن را بررسی کرده است.

جنبش دانشجویی آذربایجان نیز در نشریات و ویژه‌نامه‌های خود به موضوع قره‌باغ پرداخته است. نشریه دانشجویی «اینام» دانشگاه شهید رجایی در ویژه‌نامه‌ای با عنوان «به یاد خوجالی» که در سال ۱۳۸۶ منتشر کرده، به ابعاد قتل عام خوجالی پرداخته است. همچنین نشریه دانشجویی «اؤیرنجی باخیشی» دانشگاه امیرکبیر نیز در سال ۱۳۸۳ ویژه‌نامه‌ای با عنوان «آذربایجان و یک قرن جنایات ارامنه» منتشر کرده است. در شماره‌های گوناگون نشریات دیگر نیز می‌توان مقالاتی در این رابطه مشاهده نمود.

در بخش کتاب نیز مؤلفین متعددی به این مسئله نگریسته‌اند. تازه‌ترین کتاب با عنوان «مناقشه قره‌باغ؛ آرمان‌ها و واقعیت‌ها» است که توسط یک ارمنی به نام هارویتون چاخاتریان و یک نفر آذربایجانی به نام علی عباس‌اف نوشته شده و توسط انتشارات ابرار معاصر تهران ترجمه و چاپ شده است، مواضع دو طرف مناقشه، علل وقوع آن، دخالت‌های قدرت‌های دیگر و مسائل مشابه به صورت بی‌طرفانه بررسی و تحلیل شده است.

صمد سرداری‌نیا نیز در موضوع قفقاز و علی‌الخصوص تاریخ قره‌باغ و درگیری‌های بین مسلمانان و ارمنه، مقالات متعددی در روزنامه‌ها و نشریات به چاپ رسانده‌اند که مجله ترکی-فارسی «وارلیق» از جمله آنهاست. وی همچنین کتاب‌های متعددی را نیز در این زمینه منتشر کرده‌اند که می‌توان به «قره‌باغ در گذرگاه تاریخ»، «قتل عام مسلمانان در دو سوی ارس»، «ایروان یک ولایت مسلمان نشین بود» و ... اشاره کرد. کتاب قره‌باغ در گذرگاه تاریخ که شامل مجموعه مقالات وی در مورد تاریخ قره‌باغ از آغاز تا زمان چاپ است، از جمله مهمترین و بهترین کتاب‌ها در این زمینه می‌باشد که در سال ۱۳۸۴ در تبریز به چاپ رسیده است. کتاب دیگر با عنوان «قره‌باغ» نوشته حجت‌الاسلام محمد حافظزاده می‌باشد که در سال ۱۳۸۱ در قم به چاپ رسیده است. این کتاب نیز با بررسی تاریخی قره‌باغ آغاز شده و به دوران فروپاشی شوروی، جنگ قره‌باغ و آتش‌بس می‌رسد.

در بخش پایان‌نامه نیز، بیشترین پایان‌نامه در این موضوع در دانشکده وزارت امور خارجه انجام یافته است. در اینجا به یک مورد از پایان‌نامه‌ها اشاره می‌شود: پایان‌نامه‌ای با عنوان «مناقشه قره‌باغ کوهستانی؛ مواضع کشورها و سازمان‌های بین‌المللی و سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران». این پایان‌نامه در مقطع کارشناسی ارشد و در سال ۱۳۷۹ دفاع شده است. فرضیه این تحقیق این است که: «تداوم بحران و عدم حل قطعی مناقشه قره‌باغ موجب گردیده است تا این اختلاف عمدتاً شکل اولیه خود را از دست داده و به مرور بر تعداد بازیگران سیاسی که به نوعی از اختتام یا حل نشدن بحران سود می‌برند، افزوده گردد. به نظر می‌رسد علاوه بر عوامل متعدد داخلی، عوامل منطقه‌ای، فرامنطقه‌ای و بین‌المللی نیز در تطویل بحران موثر بوده و هستند. اما به نظر می‌رسد نقش عوامل منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای در روند بحران اساسی و تعیین کننده باشد.»

هرچند که در مورد مناقشه قره‌باغ تحقیقات زیادی صورت گرفته و مقالات متعددی به رشته تحریر در آمده است ولی همه منابع موجود مناقشه قره‌باغ را به طور کلی بررسی کرده‌اند و هیچکدام از محققان به طور اخص به سیاست خارجی روسیه و ترکیه در این مناقشه نپرداخته‌اند و بحث اصلی اکثر منابع مربوط به دوران جنگ و چند سال بعد از آن است و منبع کاملی در مورد گفتگوهای حل و فصل کامل مناقشه و علل تطویل آن وجود ندارد. با توجه به این

امر، در این رساله بیشتر به بحث نقش روسیه و ترکیه در این مناقشه و تلاش‌های طرفین درگیر در حل و فصل آن می‌پردازیم.

در پایان، ضمن مطالعه منابع ذکر گردیده و سایر منابع موجود، از منابع ترکی و انگلیسی نیز استفاده در نگارش پایان‌نامه استفاده می‌شود که در بخش منابع مورد استفاده پایان‌نامه ذکر خواهد شد.

اهمیت و اهداف تحقیق

دهه ۱۹۹۰ برهه‌ای است که جهان شاهد تحولات بسیاری در آن، از جمله پایان جنگ سرد و متعاقب آن فروپاشی شوروی بود. فروپاشی شوروی و استقلال جمهوری‌های آن در این برهه، بار دیگر اختلافات بین این جمهوری‌های کوچک را از زیر خاکستر بیرون آورد که شدیدترین آن جنگ تمام عیار بین آذربایجان و ارمنستان بر سر منطقه قره‌باغ بود. این جنگ با اشغال ۲۰ درصد از خاک آذربایجان توسط ارمنستان در سال ۱۹۹۴ به آتش بس منجر شد ولی هنوز به طور قطعی حل نشده است. در حل و فصل این مناقشه به نظر می‌رسد که قدرت‌های منطقه‌ای مثل روسیه، ترکیه و ایران نقش اساسی دارند. زیرا هر یک از این قدرت‌ها حامی یکی از طرفین درگیر می‌باشند. با توجه به اینکه طرفین درگیر در همسایگی جغرافیایی ایران قرار دارند و ادامه بحران یا نحوه حل و فصل آن بر ایران تاثیر گذار است و همچنین با توجه به روابط ایران با چهار کشور مذکور، سعی می‌کنیم با تشریح مناقشه قره‌باغ و ریشه‌های آن، راه‌های حل و فصل این بحران را بررسی و نقد کنیم.

هدف از این تحقیق بررسی ریشه‌های تاریخی مناقشه بین آذربایجانی‌ها و ارمنه در قفقاز و بخصوص بر سر منطقه قره‌باغ کوهستانی و نقش سیاست خارجی روسیه و ترکیه در ایجاد و حل و فصل آن است و سعی می‌شود با بررسی وقایع اتفاق افتاده در این سالها، تحقیقی جامع و کامل در این موضوع ارائه شود.

سوال تحقیق

روسیه و ترکیه چه سیاستی را در قبال مناقشه قره‌باغ در بین سالهای ۲۰۰۸-۱۹۹۱ اتخاذ کرده‌اند؟

فرضیه تحقیق

روسیه با حمایت از ارمنستان و ترکیه با پشتیبانی از آذربایجان، در ایجاد و حل و فصل مناقشه در بین سال‌های

۲۰۰۸-۱۹۹۱ مؤثر بوده‌اند.

تعریف مفاهیم

سیاست خارجی: مجموعه توانایی‌ها و قابلیت‌ها و مکانیسم‌های یک واحد سیاسی جهت افزایش بهره‌وری نرم‌های مورد قبول در ارتباط با واحدهای دیگر را سیاست خارجی می‌نامند. نورم‌های آن واحد سیاسی اعم از اهداف و منافع ملی و ترتیبات و الزامات امنیتی یا منطقه‌ای، نوع اهداف آن کشور را نیز شامل می‌شود.^۱

قفقاز جنوبی: منطقه‌ایست متشکل از سه کشور جمهوری آذربایجان، ارمنستان و گرجستان که به خاطر قرار گرفتن در منطقه اوراسیا و وجود منابع نفت و گاز و قرار گرفتن بر سر راه انتقال این منابع به بازارهای جهانی از اهمیت فراوانی برخوردار است.

قره‌باغ کوهستانی: ولایتی در جمهوری آذربایجان، در همسایگی شمال غرب ایران و در شمال رود «ارس» می‌باشد که قسمتی از منطقه قره‌باغ را تشکیل داده است. این ولایت در جنوب شرقی کوه‌های قفقاز کوچک واقع شده است. در قسمت شمالی آن، کوه‌های «موروداغ» از کوه‌های قفقاز صغیر قرار دارد. در قسمت‌های غربی و جنوبی، دامنه‌های شمالی سلسله کوه‌های قره‌باغ، و در قسمت‌های شمال شرقی و شمال، دشتهای هموار (کناره‌های غربی دشت میل و مغان و دشت قره‌باغ) قرار گرفته است. این ولایت ۴۳۷۸ کیلومتر مربع مساحت دارد.

منازعه، مناقشه: معمولاً به وضعیت و شرایطی اشاره دارد که در آن یک گروه و مجموعه انسانی مشخص و معین، اعم از مذهبی، فرهنگی، زبانی، سیاسی، اجتماعی، اقتصادی، قبیله‌ای یا قومی، به دلیل تعارض و ناسازگاری واقعی یا ظاهری اهداف و ارزش‌ها، با یک گروه یا گروه انسانی معین دیگر تعارض و تضاد آگاهانه دارند. منازعه وقتی اتفاق می‌افتد که طرفین تصور و درکی از اختلاف میان خود داشته باشند و تلاش نمایند این اختلاف را به نفع خود حل و فصل کنند.^۲

گروه مینسک: گروهی است متشکل از کشورهای روسیه، آلمان، فرانسه، بلاروس، ترکیه، چک، آمریکا، سوئد و ایتالیا که ریاست آن بین سه کشور روسیه، فرانسه و آمریکا به صورت مشترک می‌باشد. این گروه وابسته به سازمان امنیت و همکاری اروپا است که در سال ۱۹۹۲ برای حل مناقشه قره‌باغ تشکیل یافت. در مصوبه ۹ مه ۱۹۹۴ این گروه، آتش‌بس بین طرفین درگیر اعلام گردید و با حمایت روسیه در ۱۲ مه همان سال به اجرا درآمد.

۱- عبدالعلی قوام، روابط بین‌الملل: نظریه‌ها و رویکردها، (تهران، انتشارات سمت، ۱۳۸۴)، ص ۲۲۴.

۲- سید جلال دهقانی فیروزآبادی، «تحول نظریه‌های منازعه و همکاری در روابط بین‌الملل»، فصلنامه پژوهش حقوق و سیاست، سال پنجم، شماره هشتم، بهار و تابستان ۱۳۸۲، ص ۷۷.

سازماندهی تحقیق

جمع‌آوری و پردازش مطالب تحقیق با توجه به ماهیت موضوع و هدف رساله، بر پایه مناسب‌ترین روش یعنی روش توصیفی، تحلیلی و نظری مبتنی است که برای این تحقیق انتخاب شده است. با عنایت به گرایش و اهداف تحقیق، مناسب‌ترین شیوه جمع‌آوری اطلاعات، منابع و اسناد، استفاده از منابع کتابخانه‌ای و اطلاعات موجود در سایت‌های اینترنتی به زبان‌های فارسی، ترکی و انگلیسی می‌باشد که سعی شده است از بهترین و تازه‌ترین متون موجود در رابطه با موضوع بهره‌گیری شود.

تحقیق حاضر متشکل از ۸ فصل، نتیجه‌گیری و دو پیوست به قرار زیر است:

فصل اول کلیات تحقیق است که در آن بیان مسئله، ادبیات تحقیق، فرضیه و ... آمده است. **فصل دوم** شامل

چارچوب نظری تحقیق است که در این تحقیق، نظریه نئورئالیسم مورد استفاده قرار گرفته و مبنای تحلیل قرار گرفته است. **فصل سوم** کلیاتی در مورد منطقه قره‌باغ کوهستانی است. در این فصل جغرافیا، جمعیت، تقسیمات اداری، فرهنگ و ... در این منطقه مورد بحث و بررسی قرار گرفته است. **فصل چهارم** نگاهی‌ست کوتاه و مختصر به تاریخ منطقه قره‌باغ کوهستانی تا فروپاشی شوروی و آغاز جنگ بین طرفین درگیر. با توجه به اینکه ریشه این جنگ را باید در گذشته جستجو کرد و اینکه هر کدام از طرفین نیز به دلایل تاریخی برای تصاحب منطقه استناد می‌کنند، آوردن این بخش لازم و ضروری می‌نماید.

فصل پنجم بررسی جامع و کامل جنگ تمام عیار بین طرفین پس از فروپاشی شوروی، آتش‌بس و سپس گفتگوها و مذاکرات حل کامل مسئله تا پایان نوامبر ۲۰۰۹ را شامل می‌شود. در این فصل تلاش میانجی‌گرانی که در حل مسئله ذی‌نفع هستند و نظرات طرفین درگیر برای حل مناقشه آمده است. علاوه بر موارد فوق، بررسی علل تطویل مناقشه نیز به صورت گزینه‌ای آورده شده است. **فصل ششم** نیز شامل بررسی طرح‌های ارائه شده برای حل مناقشه از سوی گروه مینسک سازمان امنیت و همکاری اروپا و همچنین سایر طرح‌های ارائه شده می‌باشد. **فصل هفتم** با عنوان سیاست خارجی روسیه در قبال مناقشه قره‌باغ است. با توجه به اینکه این کشور یکی از طرفین اصلی ایجاد و حل مسئله می‌باشد و ایجاد مناقشه نیز باید در تاریخ روسیه دنبال شود، سیاست خارجی این کشور را در سه مقطع تزار، شوروی و روسیه فدرال بررسی کرده و همچنین با عنایت به اهمیت ارتباط این کشور با طرفین درگیر مسئله، این ارتباط را در دو موضوع سیاسی - اقتصادی و امنیتی - نظامی بررسی کرده‌ایم. **فصل**

هشتم نیز سیاست خارجی ترکیه در قبال مناقشه قره‌باغ است. ترکیه نیز از کشورهای است که پس از فروپاشی شوروی، در منطقه قفقاز نقش‌آفرینی می‌کند. این کشور متحد استراتژیک جمهوری آذربایجان و گرجستان است و با روسیه و ارمنستان اختلافاتی دارد. علاوه بر این، ترکیه غرب‌گرا سعی می‌کند در منطقه منافع غرب را نیز در نظر بگیرد. در این فصل نقش ترکیه در جمهوری اول آذربایجان و سپس در مناقشه قره‌باغ و ارتباطات این کشور با طرفین درگیر در دو موضوع سیاسی-اقتصادی و امنیتی-نظامی بررسی شده است.

در پایان نیز علاوه بر نتیجه‌گیری، منابع مورد استفاده در این تحقیق ذکر گردیده و دو پیوست با عناوین قطعه‌نامه‌های شورای امنیت سازمان ملل متحد در مورد مناقشه قره‌باغ و نقشه‌های منطقه مورد بررسی به عنوان ضمیمه آورده شده است.

فصل دوم:

چارچوب نظری تحقیق

نورثالیسم

تحلیل رفتارها و روابط متقابل دولت‌ها به عنوان واحدهای تشکیل دهنده نظام بین‌الملل، دغدغه اصلی نظریه‌ها و رویکردهای بین‌الملل بوده است. در واقع نظریه‌های روابط بین‌الملل در پی یافتن چرایی رفتار دولت‌ها می‌باشد و به نظر می‌رسد بهره‌گیری از چارچوب تحلیلی برای رهایی از کلی‌گویی و ابهام‌گویی اجتناب‌ناپذیر می‌باشد. پژوهشگران روابط بین‌الملل در پژوهش‌های خود ممکن است برای یکی از پارامترها بعنوان متغیر اصلی، نقش محوری قائل شوند. بسته به اینکه کدام یک از پارامترها را محور اصلی قرار دهیم، نحوه تحلیل پدیده‌های سیاسی و نتیجه‌گیری حاصل از آن متفاوت خواهد بود. در نوشته حاضر سطح تحلیل کلان با تاکید بر ساختار نظام بین‌الملل و با رویکرد نورثالیسم مورد استفاده قرار گرفته است.

بی‌تردید رئالیسم مهمترین و پایدارترین نظریه روابط بین‌الملل بوده است. رئالیسم از جنگ جهانی دوم تا پایان جنگ سرد، پارادایم غالب در روابط بین‌الملل بوده و همه تحقیقات کم و بیش از این پارادایم متأثر شده‌اند. جاذبه تقریباً بی‌بدیل این نظریه به دلیل نزدیکی آن با عملکرد سیاستمداران در عرصه بین‌الملل و همچنین نزدیکی آن با فهم متعارف از سیاست بین‌الملل است. خود واقع‌گرایان نیز معتقدند که اهمیت آن از همین بعد است. آنان از این نظر چشم‌انداز خود را واقع‌گرایانه می‌خوانند که با «واقعیت» بین‌المللی هم‌خوانی دارد. واقع‌گرایان وجود یک سنت دیرینه واقع‌گرایانه را بیانگر تداوم و پایداری واقعیات «سیاست میان‌ملتها» می‌دانند. پس از مرگ هانس مورگنتا در جولای ۱۹۸۰، مکتب جدیدی در سیاست بین‌المللی ظهور کرد که «نورثالیسم» نام گرفت. در شرایطی که واقع‌گرایی کلاسیک متهم به آن بود که سنت‌گرا و غیر علمی است، برخی از واقع‌گرایان تلاش کردند تا روایتی علمی از واقع‌گرایی عرضه کنند تا با معیارهای علمی مرسوم منطبق باشد. به علاوه، واقع‌گرایی از نظر عدم توجه به مسائل اقتصادی نیز مورد انتقاد قرار داشت. در نتیجه مسائل اقتصادی بین‌المللی نیز یکی دیگر از حوزه‌های مورد توجه نواقح‌گرایان قرار گرفت. مهمترین اندیشمند این مکتب، کنت والتز است که با انتشار کتاب «نظریه سیاست بین‌الملل»، اصلاحاتی را در رئالیسم مورگنتا اعمال کرده و در تحلیل نظم و ناامنی بین‌المللی کوشیده است.

نواقح‌گرایان عمدتاً بر مختصات ساختاری نظام بین‌الملل تاکید می‌کنند. در واقع سطح تحلیل را نظام بین‌الملل قرار می‌دهند و می‌گویند نظام بین‌الملل نوع و قواعد بازی را مشخص می‌کند. نواقح‌گرایان مفهوم ساختار سیستمی را توسعه می‌دهند. به نظر آنها این ساختار است که روابط سیاسی واحدهای متشکله را شکل بخشیده و تحت فشار